

Ж.М. Жаңабаев* , А.Ө. Тұрсынбаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

*e-mail: zhylbek.zh_82@mail.ru

ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ «ҚҰТ» МӘСЕЛЕСІ

Мақалада отбасы, тәрбие және жерлеу дәстүрлеріндегі Құт мәселесі қарастырылып, дәстүрлі дүниетанымыздағы Құт ұғымы тұрғысынан пайымдалынады.

Зерделеу барысында халқымыздың шынайы көңілінің көрінісі, ұлттық құндылығымыз «Құтты болсын!», «Құт дарысын!» тілек сөздерінің дүниетанымдық астарлары зерделенеді. Соған сәйкес Құт ұғымынан бастау алатын «Адам – Құт», «құтты қонақ», «құт басы», «құтты келін», «құтты қадам» сынды концептуалды білімдерге философиялық талдау жүргізіледі.

Мақалада Құт субстантивінің «жан» семантикасы тірек ретінде алынып, Құт Алладан келетіндігі, халқымыздың сәбидің жарық дүние есігін ашуын «құт келді» дегенге балағандығы, осы тұрғыда дәстүрлі дүниетанымызда адамның адамға, бұ дүниеге құтты қонақ екендігі, сонымен бірге шаңырақ табалдырығын аттаған жас келіннің аяғын «құтты қадамға», «құтты келінге», ал бет-жүзінің әлеумет алдында дәстүрге сай ашылуын «құт басы» деп білгендігі баяндалады. Сондай-ақ, отбасы дәстүріндегі «Жар-Жар» жырының дүниетанымдық астары да сөз болады.

Авторлар дәстүрлеріміздің ішкі әлеміндегі ізгілік қағидаттары «Құт» танымымен астасып жүзеге асырылатындығын жеткізеді. Құт тілеу, Құтты болсын айту жылы лебізі соның бір куәсі екендігін айтады.

Зерттеуші дәстүрлеріміздегі «Құт» мәселесін қозғай отыра, оны мұсылмандық дүниетанымдармен ұштастыра қарастырады. Мұсылман дінінің қазақ дүниетанымына, дәстүрлеріне тигізген ықпалы айтылады. «Құт – Алладан» сенімінің дәстүрлеріміздің дүниетанымдық негізін байытқандығын хабарлайды. Әсіресе, оны «құтты қонақ», «құдайы қонақ», «қонақасы», тұсаукесердегі бала аяғына байланар «ала жіп», отау көтерудегі «Жар-Жар» дәстүрлерінің дүниетанымдық астарларының аксиологиялық тұғырлары бағамдалады.

Дәстүрлеріміздегі Құт мәселесін зерттеуде семантикалық, философиялық, герменевтикалық, салыстырмалы, жіктеу, талдау, индукция, дедукция, жүйелік сынды әдістерді кеңінен қолданылады.

Түйін сөздер: құт, дәстүр, дүниетаным, философия, ізгілік, құтты қонақ, құтты қадам, құт басы, Адам –Құт, Жар-жар.

Zh.M. Zhanabayev*, A.O. Tursynbayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan, Nur-Sultan

*e-mail: zhylbek.zh_82@mail.ru

The problem of «Qut» in the Kazakh traditional culture

The article examines the issue of qut in the traditions related to family, upbringing and funerals, and interprets the concept of qut that is the core of traditional worldview.

In the course of the study, the author studies worldview background of well-meaning expressions, such as “qutty bolsyn!”, “qut darysyn!”. Accordingly, the author examines philosophical analysis of expressions starting with ‘qut’, such as “Adam-Qut”, “Qutty Qonaq”, “Qut Basy”, “Qutty Kelin”, “Qutty Qadam”.

The article also emphasizes that the semantics of the word «zhan» derives from substantive of qut, which, in turn, is linked to the notion of Allah. Accordingly, a newborn child is associated with the concept of «qut keldi», a person is seen as a welcomed guest in the world (qutty qonaq), a young bride stepping into her new house is called «qutty qadam», while her face, when unveiled for the first time before the public, is «qut basy». In addition, the article also touches upon analysis of the song “Zhar-Zhar” in familial tradition.

The author emphasizes that the principle of kindness is embedded within Kazakh traditions, and the meaning of qut is a key concept of the traditional worldview.

The author analyses the concept of «Qut» in Kazakh traditions and considers it in the context of the Muslim worldview, noting the influence of the Muslim religion on Kazakh worldview and traditions. The researcher analyses how that the «Qut» teaching has enriched the ideological basis of the Kazakh

traditions, such as those related to hospitality («qutty qonaq», «qudayi qonaq», «qonaqasy»), to the welcoming of the first steps of the child («ala zhip») or weddings («zhar-zhar»). The axiological positions of the ideological implications of Kazakh traditions are evaluated. The author uses semantic, philosophical, hermeneutics, comparative methods by means of classification, analysis, induction and deduction.

Key words: Qut, tradition, worldview, philosophy, kindness, Qutty Qonaq, Qutty Qadam, Qut Basy, Adam – Qut”, Zhar-Zhar.

Ж.М. Жанабаев*, А.О. Турсынбаева

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Казахстан, г. Нур-Султан,
*e-mail: zhylybek.zh_82@mail.ru

Проблема «Құт» в традиционной казахской культуре

В статье рассматривается проблема «Құт» в традициях, относящихся к семье, воспитанию и похоронам, и трактуется с позиции концепта «Құт», являющейся стержнем традиционного мировоззрения.

В ходе исследования изучается мировоззренческая подоплека выражения искренности нашего народа посредством таких слов пожелания, как «Құтты болсын!», «Құт дарысын!». Соответственно, проводится философский анализ таких концептуальных знаний, как «Адам-Құт», «құтты қонақ», «құт басы», «құтты келін», «құтты қадам» начинающихся с концепта «Құт».

В статье подчеркивается, что семантика «жан» была взята в качестве субстантива «Құт». И что «Құт» исходит от Аллаха, что в понимании нашего народа новорожденный ребенок ассоциируется с понятием «құт келді», в нашем традиционном мировоззрении человек – желанный гость в мире, а нога молодой невесты, переступающей порог дома, является «құтты қадам», а сама невеста «құтты келін», а ее лицо, которое традиционно открывается перед публикой «құт басы». Кроме того, в статье также затрагивается мировоззрение песни «Жар-Жар» в семейной традиции.

Исследователь подчеркивает, что принципы добра – бесценное зерно внутреннего мира наших традиций, познание которого основано на духовном коде нашего традиционного мировоззрения «Құт».

Автор исследует концепцию «Құт» в казахских традициях и рассматривает ее в сочетании с мусульманским мировоззрением. Отмечается влияние мусульманской религии на казахское мировоззрение, традиции. Анализируется, как учение «Құт – от Бога» обогатило мировоззренческую основу традиций гостеприимства («құтты қонақ», «құдайы қонақ», «қонақасы»), а также детских («ала жіп») и свадебных обрядов («жар-жар»). Оцениваются аксиологические позиции мировоззренческих подтекстов казахских традиций.

При изучении проблемы «Құт» в казахских традициях широко используются семантический, философский, герменевтический, сравнительный методы способами классификации, анализа, индукции и дедукции.

Ключевые слова: Құт, традиция, мировоззрение, философия, добро, құтты қонақ, құтты қадам, құт басы, «Адам – Құт», Жар-жар.

Кіріспе

Қазақ ХХІ ғасыр табалдырығын «дәстүрге бай» болып аттаған халық. Ондаған ғасырлар бойы ата-бабаларымыз сара жолынан адаспай, «салтың – санаң, дәстүрің – дәулетің, ғұрпың – ғұмырың» деумен келді. Дархан далада дәстүрлерімізбен бірге жасасқан халқымыз, оны тарихтың өтпелі де кетпелі қилы замандарында ел тірегі ете білді.

Дәстүрлеріміз халқымыздың тұрмыс-тіршілігіне, өмір сүру ұстындарымен үлгі-өнегесіне, тәлім-тәрбиесіне байланысты қалыптасты. Өтпелі емес құндылық саналды. Данағөй бабаларымыздың толассыз ақыл-ойы мен өмір тәжірибелері, олар жүйелей білген ұрпақаралық сабақтастық пен үндестіктің арқасында бүгінгі күнге жеткен қазынамызға айналды.

Түркі әлемінің асылдары Әбу Насыр әл-Фараби, Махмұт Қашқари, Жүсіп Баласағұн, Қожа Ахмет Иассауи, Ахмет Иүгінеки бабаларымыздың іргелі шығармаларында адами қасиеттер дәстүрлеріміздің тәрбиелік тұғырларымен өрістетіле хатталды.

Дәстүр өрісі ақын-жыраулар мен би-шеңдеріміздің де дүниетанымдарынан ойып тұрып орын алды. Олар елдік, туыстық, адамшылық қағидаттарын дәстүрлеріміздің ізгілік амалдарымен шеше білді.

Тәуелсіздік орныққаннан бері отандық ғалымдарымен тіл, дін, діл, тарих, дәстүрге қатысты мәселелер зерделеніп, ұлт руханиятының өркендеуіне мүмкіндіктер ашыла түсті. Ұмыт болған дәстүрлеріміз қайта жандана бастады; озығы мен тозығы саралана түсті; руханиятымыздың жүрегіне, ұлттық сана мен

болмысымыздың тірегіне айналды. Десе де, ұлт руханиятының маңызды жағы дәстүрлеріміздің дүниетанымдық бастаулары, рухани тамырлары екендігі белгілі.

Нұрсұлтан Назарбаев «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» мақаласында «Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр алмаса, ол адасуға бастайды», «...Әжептәуір жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды болады» (Назарбаев, 2017, электронды ресурс) дегенді.

Ұлттық-рухани тамырлармен нәрленетін дәстүрлеріміздің түрлі код – символдармен көмкеріліп, метафораланғандығы белгілі. Сондай бір рухани код – «Құт».

«Құт» – киелі ұғым. Дәстүрлеріміздің қай-қайсысын алсақ та, жөн-жоралғыларымызбен ғұрыптарымыздың дүниетанымдық бастаулары «Құт» киелілігімен астаса келетіндігі, тың дүниетанымдық қыр-сырларға толы екендігі баршаға белгілі. Осы жағынан келгенде еліміздің гуманитарлық ғылым бағытында бұл мәселе философиялық әдіснама тұрғысынан толыққанды талдауға түспеген деуге болады. Аталмыш мақаланы дәстүрлі қазақ мәдениетіндегі «Құт» мәселесін зерделеудің бір талпынысы ғана деп қабылдауға болады.

Тақырыпты таңдауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері

Қазақ халқының салт-дәстүрлері отау көтеру дәстүрлері, тәрбие дәстүрлері, отбасы, тұрмыс дәстүрлері, еңбек дәстүрлері, наурыз дәстүрлері, ислам дәстүрлері, жерлеу дәстүрлері болып өте мазмұнды топталанатыны белгілі.

Аталған салт-дәстүрлеріміздің ғұрыптық жөн-жоралғылары көпшілік қауымға таныс. Сондықтан мақала мазмұнында біз ол жөнінде баяндамаймыз. Біз дәстүрлеріміздің дүниетанымдық бастауларына мән беруге тырысамыз. Олай деуге негіз бар. Өйткені тілдік лексиконымыздағы: «құт біту», «құт дару», «құтын алу», «құты түсу», «құтайту», «құтыкей», «құты кету», «құты қашу», «құты шайқалу» концептілі түсініктердің ақпараттық мәніне зер салсақ, «Құт» киелілігіне қатысты дәстүрлеріміздегі жөн-жоралғылардың дүниетанымдық қыр-сырларын бүгінде көпшілік қауым толыққанды түсіне бермейді. Бір ғана «Құтты болсын!» жылы лебізін алсақ, көпшілік оны «Құттықтау» мәнінде ғана қабылдай салады. Бұл, біздіңше, дәстүрлеріміздегі ізгілік пен адамшылықтың ең биік идеялық көріністерін білмеуден, ұғынбаудан болады деп білеміз.

«Қазақтың озық дәстүрлерінің бойындағы ізгілік қасиеттерін тану оларды ұрпақтың түсінуі мен қабылдауы, Қазақ елінің болашағына дұрыс жол көрсетудің негізі»; «Дәстүрдің табиғи қажеттіліктен туған болмысын тану арқылы ұлттық болмыс пен адами қасиеттердің мағынасын түсінуге жол ашамыз. Дәстүр табиғи қажеттіліктерден бастау алады, бірақ онымен шектелмейді, оның рухани және сакральді мағынасы терең» (Рақымжанова, 2020: 8) екендігін зерттеуші Саяна Рақымжанова өзінің ғылыми жұмысында атап өтеді.

Дәстүрлеріміздің сакралды мазмұнын қалайша танимыз? – деген сауалға, «Құт» концептісінің семантикалық қырларын зерделегенде ғана қол жеткізе аламыз. Танымал философ Ә. Нысанбаев «Қазақтардың дәстүрлі дүниетанымның семантикалық дінгеі – «құт» ұғымы» (Нысанбаев, 2002: 4-5) дегенін есепке алсақ, «Құт» қазақ дүниетанымның, сондай-ақ дәстүрлеріміздің рухани әлемінің өзегін құрайды. Ал, семантикалық мәні тұтастай елдің, жердің, адамның өсіп-өнуімен байланысты тұспалданады.

Бұл орайда мақаламыздың басты мақсаты – дәстүрлеріміздің дүниетанымдық болмысын «Құт» концептісі тұрғысынан пайымдау. Мақсатқа қол жеткізу үшін екі міндет қойылды. Біріншісі, ұғымның танымдық спецификасын белгілеу, ал екіншісі, семантикалық аспектіде «Құт» ұғымының дәстүрлеріміздегі идеялық көріністерін топшалау.

Зерттеу барысында семантикалық, герменевтикалық, философиялық, салыстырмалы, жіктеу, талдау, индукция, дедукция, жүйелік әдістері қолданылады.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

«Құт» – қазақ философиясының дүниетанымдық ұғымдарының ішіндегі күрделілердің бірі. Зерттеушілердің бір бөлігі абстрактылы ұғым десе, басқалары эмбебапты ерекшелігін алға тартады. Ал, басқа біреулері трансценденталды категориялары қатарынан көреді. Біздіңше, бұлайша болудың бірнеше себептері бар. Біріншіден, «Құт» ұғымы көпмағыналы. Айталық, «жан», «өмірлік күш», «қуат», «сәттілік», «үлес», «тағдыр», «ұлылық», «дәреже», «нұрлану», «шаттыққа кеңелу», «ізгілік», «бақыт», «байлық» деп мағыналарын жалғастыра беруге болады. Екіншіден, «Құт» ұғымының семантикалары белгілі бір эволюциялық жолмен дами түскен. Ислам дінінің келуімен

орныққан түсініктерде жеткілікті. Мәселен, көне түркілік дәуірлердегі «Құт» ұғымының бастапқы түсінігімен қазіргі түсінігінің арасында сапалы өзгерістер бар. Шоқан Уәлиханов өз еңбектерінде «Құт» байлықпен ішінара астасатын бақыт идеясы мәнінде түсінілетіндігін атап өтеді [Валиханов, 1986: 312]. Ғылымда бұл процесті семантикалық ығысу дейді.

Келесі бір мәселе – ұғыну. «Құт» концептісін сөз, ұғым ретінде қалай ұғынамыз? Өте маңызды мәселе. Біздіңше, ұғынуды екі деңгейде қарастырған абзал. Біріншісі – субстантивті, екіншісі – дәстүрлі-тұрмыстық. Соңғысы рухани және материалдық мәдениет шаруашылығын тұтас қамтиды. Ғалым Н. Шаханова өзінің «Дәстүрлі мәдениет әлемі» еңбегінің мазмұнында сөз етеді (Шаханова, 1998).

«Құт» ұғымын ұғынудың ең күрделі жағы субстанциялық мәні. Ол өзімен бірге «жан», «рух» сынды бастапқы субстантивтерді қозғайды. Негізінен мифтік-діни ғұрыптық талдаулармен ұласа қарастырылады.

Субстантив ретінде «Құт» көне түркілерде Тәңір ұғымымен тығыз байланысты айтылған. Оны көне түркілік руникалық жазба мазмұндарынан аңғаруға болады. Екі ұғым бір-біріне өте жақын, тұспа-тұс қолданылады. Шамасы ертеде «рух» Тәңірден деген сенім жоғары болғанға ұқсайды.

Исламға дейінгі наным-сенімдердің ұлт дүниетанымындағы көріністерін зерделеген белгілі ғалымдарымыз Н.Ж. Байтенова мен А.К. Дүйсенбаева да көне түркілердің наным-сенімдері бойынша адамның тәні Жерден жаралғанымен Рухы Тәңірден. Рухтың түркілік атауы – Құт дейді (Байтенова, Дүйсенбаева, 2013: 46).

Белгілі ғалым Қ. Ғабитханұлы тілімізде «жан» сөзінің «рух» деген (діни мағынада) мәнімен қатар, адам, кісі деген мағынасы бар. Түркі тілдерінде ертеде «Құт» «жанның» баламасы ретінде қолданылған (Ғабитханұлы, 2006: 72) дегені танымның адам жаратылысына байланысты болғандығын білдіреді.

«Құт» концептісі «Тәңірқұт», «Тәңірқұты» ұғымдарынан да кездеседі. Руникалық ескерткіштер мәтіндеріне зер салсақ, «Тәңірқұт» ұғымын қаған билігімен, оның атақ, даңқ дәрежелерімен ұштасатындығын аңғаруға болады. Ол жөнінде түрік ғалымы Садри Максуди Арсалдың «Түрік тарихы мен құқығы» еңбегінде баяндайды (Максуди, 2002: 116-117-188).

Дәнсіз ештеңе өсіп жетілмейтіндей, Иесі Тәңір, Көк пен Жер арасына «Құт» дәнін себелеуінен, одан адам баласы өсіп шыққан.

Осылай деп көне түркілер сенген, ұғынған, қабыл еткен болуы ықтимал. Егер, осылай топшаласақ, онда біз еріксіз «Адам – Құт» түсінігіне келеміз. Төбесінде Тәңірі, төменінде аяқ басар қара Жері бар зерделі адам баласын «Құт» демеске болмас. «Адам – Құт» нағыз антропоцентристік концепт және біз осы жағынан келгенде көне түркілік дәстүрден алыстаған жоқпыз. Керісінше, «Құт» ұғымын дәстүрлі түсінік етіп, дәстүрлеріміздің дінгеіне айналдырдық.

«Құт» концептісінің «жан» семантикасына қайта оралсақ, «жан» – исламның орнығуымен келген араб лексикасы екендігі белгілі. Көне түркілердің лексиконында, жалпы руникалық жазба мәтіндерінен «жан» сөзін кездестіру қиын. Соған қарағанда көне түркі сөздігін (ДТС, 1969: 471) құрастырушы орыс ғалымдары түркі – мұсылмандық дәстүрмен ұштастыра қарастыра, «Құт» категориясын «жан» мәнінде ұғынуға болады деген мақсатта хабарлаған сыңайлы.

Ислам дінінің «Құт» ұғымына ықпалы хақында белгілі ғалым Серік Нұрмұратов: «кейін түркі – қазақ даласына тарай бастаған мұсылман діні аясында құт ұғымы «Алладан келетін киелі нұр, қуат көзі, күллі берекенің бастауы» деген түсініктермен байытылды. Бұл жерде екі түйіскен әлемде дүниетанымдық қайшылықтың болмағанын, орнына құт туралы тереңдетілген пайымдаулардың халық дүниетанымына ендегенін байқаймыз» (Нұрмұратов, 2016: 89) дейді.

Бұдан шығатын түйін, ислам қазақтың сеніміндегі «Құт» концептісіне жаңа түсініктер әкелді. Кісілік кемелділік пен ізгілік білімнен деген әл-Фарабиден бастап түркі-мұсылман ғұламаларының барлығы дерлік осы жолда жан аямас хакімдік қызметтер атқарды. Бір ғана Жүсіп Баласағұнның өзі «Құтадғу білік» шығармасымен «Құт» қуаты Алладан, ислам – Құт әкелуші білім деген мәнде Алла мен адам бірлігінің философиясын негіздеді. Алла ұлылығы көмкерілген символдар мәнін пендесі ақылымен ұғып, біліммен біледі дегенді.

Теологиялық бағытта еңбектер жазып жүрген АҚШ ғалымы Глория Шааб (Gloria L.Schaab) символдардың күрделі табиғаты, қызметі мен болмысын тануға қатысты терең зерттеулер жасаған. Оның пайымынша, адамның символдарды Құдайлық болмыстың көрінісіне балауы басым. Осыған жағынан келгенде ол символдарды қасиетті деп айтуға болады. Қасиетті символдар – бұл, «...the sacred symbol is a grace...» (Gloria Schaab, 2008:70) ағылшын тілінен аударғанда «grace» ұғымы мағынасы жағынан орыс тіліндегі «благодать» дегенге жақынырақ

келеді. Ағылшын – орыс тілінің толық сөздігіне сүйенсек, онда «благодарность», «благосклонение», «милость», «милосердие», «молитва» деген ұғымдарымен берілген. Міне, осы ұғым ғалымның пікірінше, тіршілік болмысын босатушы саналады. Құдайлық қуат адамзатқа осы қасиетті символ арқылы жанама немесе тікелей болса да дарытылады дейді. Осы мәндегі зерттеулерді ағылшын теологы Паул Авистің «Құдай және шығармашылық қиял. Дін мен теологиядағы метафора, символ және миф» (Paul Avis, 1999) еңбегінен де кездестіруге болады.

Осы айтылғандарды түйіндесек, «grace» ұғымының мағынасы қазақ тіліндегі «құт» ұғымына жақынырақ келеді деп ойлаймыз. Әрине, «Құт» дәстүрлі түсінік. Дәстүрлі тұрғыдан айтсақ, халқымыз бар ізгілік дүниені Құт деп балауменен Тәңір қамқорлығына бөленуді, онымен бір болуды, тұтастануды көздеген. Тәңірден өзін шеттетпеген. Қазақтың ырымшыл келетіні де сондықтан. «Құдайдың көзі оң болсын!», «Қорғанышың Құдай болсын!», «Құдай жар болсын!», «Құдай аясын» деп жақсы сөз айтумен жарым іс қылған.

Біздіңше, дәстүрлі түсінігіміздегі «Құт» – «Құдай» сөзі. «Құдай» ұғымы мән-мағынасы жағынан құдірет пен қуаттылықты, киелілік пен қасиеттілікті сипаттаса, танымал ғалымдарымыз Г.Ж. Нұрышева мен Ж. Амребаева «Құтты» ұғымы адамның этикалық сапасын танытатынын хабарлайды (Nuryшева, Amrebayeva, 2020).

Сонымен бірге «Құдай» мен көне түркілік «Құт» лексикаларының түбірі бір болуы да ықтимал. Егер осылай десек, онда «Құдай» парсылардан емес, түркілердің өздерінен өрбіген лексика болып шығады.

«Құдай» – Тәңір құдіретінің қуатының жарылқауы. Сол қуатты біз «Құт» деп байлаймыз. Мәселен, «Тәңір жарылқасын, Кімді жарылқаса, Соның жағында болсын» деген тілеу мазмұнынан осыны аңғаруға болады. Ғұлама Жүсіп Баласағұн жаны жомарт, сөзі шын, білікті, ойы ұшқыр, ғаділ, мейірімді жанға құт қонады десе, хакім Абай Құдай қайраты ыстық, ақылы нұрлы, жүрегі жылы келетін кісіге жұғымды келеді деген мәнде айтады.

Соныменен «Құт» концептісін екі кезеңде қарастыруға болады. Исламға дейінгі және ислам діні орныққан тұстағы «Құт». Алғашқысы Тәңір дүниетанымынан туындаған сакралды мәнділік болса, XI ғасырларда Жүсіп Баласағұнның «Құтадғу білік» шығармасында ислам дүниетанымдарын қолдана отыра, «құт» түсінігін өміршең етті.

Қазақ дәстүрлерінің дені адам баласының дүниеге келуі мен қайтуы арасын қамтиды. Өйткені адамның дүниеге келуі де, қайтуы да сакралды, тылсым дүние. Сакралды, тылсым дүние киелі «Құт» түсінігімен ұштасады.

Халқымыз құрсақ көтеріп, бала сүюді Алланың нұр сыйына балап, сый деп қабылдаған. Шаңырақтың құт-берекесі, «құт басы» деп білген. Сол құт-берекені көзінің қарашығындай сақтауды болашақ анаға міндеттеген. Оны түрлі наным-сенімдер мен ырым-тыйымдар мазмұнынан көруге болады. Мәселен, жүкті әйелдің шашын кеспеуі. Егер шашы кесілген жағдай орын алса, мұндай қылықтан бақ таяды, іштегі баланың бақыты сөнеді, кемтар туылды, қол аяғы қысқа болады деген ырымдарды тыйымдаған. Бұлайша тыйымдаудың себебі, ертедегілер адамның шашы жан-тәнінің қуаты деп түсінген. Қазақ халқы сәбидің қырқынан шығару рәсімінде тумысында болған «қарын шашын» алғаннан кейін оны ақ матаға орап тұмар етіп сақтаған. Қайтқанда қарын шашын бірге көмген. Сол секілді қыз балаларының шаштарының желбіреп жүрмеуін қадағалап, шаштарын бұрымды етіп өрген. Бұрымды болып жинақталған шаш қыз баланың мінезінің сабырлығын, ақылдылығын, әрі мейірімділігімен бірге жастық қуатын сақтайды деп сенген.

Қазақ сонымен бірге жүкті әйелге пышақ, ине-жіп, қайшыны да ұстатпаған. Ұстаса ішіндегі баласы өз кіндігіне оралып қалады деп санаған. Кешқұрым су басына баруға, керіліп тартылған жіпті аттап басуға болмайды деп, оның орнына айы-күні жақындаған әйелді жалаңаяқ жер бастырып, «Жер Ана қуат бер» деп тілек тілеген. Осындай мәндегі ырым-тыйымдарды көптеп жалғастыра беруге болады.

Осы ырым-тыйымдарды ұстанудың қаншалықты мәні бар деген сауал көпшіліктің көкейінде жүргендігі белгілі. Біздіңше, оның мәні кесір мен кесеапатқа деген сенімде. Кей кездері тағдырға да ықпалы бар деп сенген. Ұл-қыздарының өмірі «Құтты болсын» деген мәнде есімдерін «Құт» сөзімен ұштастыра, Құттыбай, Құттығали, Құттығай, Құттыжан, Құттыгүл деп атап, тағдырдың таршылығын көрмей, өмірлері сәттіліктерге толы да, баянды болуын меңзеген.

Өлімді біл, өмір мәнін түсінгін,
Ажал қысса құны жоқ сөз, ісіңнің.
Ау, өмірді таусылмасқа балаған,
Дәрмен кетер, алғанда ажал жағадан
Тойып болмас сұғанақ көз пенделер,
Ажал жетсе – амал таппай сенделер.
Өткінші құт күпіндіріп іскендер,

Жүрек жарып тынар, жерге түскенде...
[Құтты білік, 2007а: 147] –

деп келетін бәйіт жолдарында ғұлама «өткінші құт» дегенді тілге тиек етеді. Бұл, «Құтты білік» жаңалығы. Пенде тіршілік тұтқасын ұстап, өмір қақпасын ашқанымен, ғұмыры өткінші. Әр пенденің кемуші Айы, таусылар Күні болады. Бұл өткінші құт заңдылығы. Алла берген ғұмыр құтын қанағат тұтып, о дүниеге пейілді болуы айтылады. Құттың кілті – қанағатта. Тірлігінде Құт іздеп, сол жолда мал жиып, билік қылып, оны байлық еткендер, айтып келмес ажал келгенде өмірінің мәнсіз болғандығына көз жеткізер. Ақиқатында, ғұмырдың өзі – Құт шығар. Кісі ізгі амалымен сауап алады. Шын мұсылман қанағат мөлшерін танытып, сабырлыққа келгені абзал. Сол ізгі амалымен о дүние әлеміне өте бара, Алланың жұмақ төріне барып орын тебеді дейді ғұлама Жүсіп Баласағұн (Құтты білік, 2007).

«Өткінші ғұмыр», «қамшының сабындай», «құстың тұмсығындай», «көзді ашып жұмғандай» деп, өмірдің қысқалығын астарлай айтқан қазақ исі мұсылманға жұмақтың төрінен орын тілеп, оны «Құт мекеніне» балаған. Иманының өзегі еткен.

Көптеген зерттеушілеріміз «Құт» ұғымын «Қорқыт» есімімен байланыстыра қарастырады. Ә. Қоңыратбаев өзінің шығармаларында «Қорқыт» сөзінің этимологиясындағы «хұт» орхон-енесей жазуларында, «Құтадғу білік» атауында кездесетіндігін айта келе, Қорқыт сөзінің этимологиясы «Құтты адам» немесе «Құт әкелетін адам» деген ұғымды білдіретіндігін жеткізеді (Қоңыратбаев, 2004: 208).

Еліміздің танымал ғалымы, академик Ғарифолла Есім былай дейді: «Сірә, Қорқыт есімінде де «Құт» ұғымы болса керек. Мүмкін дұрысы Көрқұт болар. Ойлану керек. Себебі Қорқыт азан шақырып қойған аты емес, бұл есімді кейін халық берген» (Есім, 2013: 93).

Ғалым Ғарифолла Есімнің «ойлану керек» дегеніне ден қойып, санамызды сан саққа жүгіртіп көрдік. Сондағысы, «Қайда барсаң да Қорқыттың көрі» деген афоризмі және кемеңгердің өлім мәселесі туралы бір сәттік ой кезбесі легіндегі «Көр» өзімен бірге қайту рәмізін белгілейді. Сол арқылы адам баласының тірлігінде өмірдің шолақ екендігін еске түсіруші ретінде түсінілген. Адам баласы тірлігінде оның алдында өлім күтетіні жөнінде бір сәт еске түсіріп отыруы меңзелінген.

«Көр» дегенде «өлімді еске алу», «көрді, кабірді ойлау», «өлімді сезіну» философиясы

жатқан секілді деген ой-пікірді зерттеуші Салтан Сайранұлы да өзінің «Қорқыт өлімнен қашқан жоқ!» (Сайранұлы, 2014, электронды ресурс) мақаласында бөліседі.

Десек те адам баласын өмір тірлігінде өлім тосуымен бірге ажал дегеннің де күтпестігі бар екендігін білген абзал. Біздіңше Қорқыт дүниетанымында өлім мен ажал деген ұғымдардың арақатынасы аса ажыратыла қоймағанға ұқсайды. Адам өлімді білгенімен, ажалының қай жерде келетінін білмеген. Қазақ халқының аузындағы: «Ажал айтып келмейді» деген содан қалған.

Жалпы Қорқыт атаның өмір философиясы Қазақ философиясы тарихында кеңінен тарқатылып баяндалған (Қазақ философиясы, 2014).

Бұдан шығатын түйін, ажалды меңзеушісі – «Көр» болғанымен, тірі болу, бар болу – «Құт». Адам ғұмыры қайталанбас құдірет көрінісі.

Жақындап ажал тұрса да,
Жанына қылыш ұрса да,
Қалжырап, көңіл қарайып,
Қарауытып көзі тұрса да –
Үмітін жоймас адамзат!
(Қалқаманұлы, 1993:15) –

деп жырлаған Бұқар жырау өзінің жыр-толғауында қазақ өмірге үмітпен қарағанын айтады. Үмітшіл қазақ «Шықпаған жанда үміт бар», «Үмітсіз жаннан без» деп үмітсіз тек шайтан деп білген. Қазақ екі нәрседен үміт үзбеген. Бірі – Алла болса, екіншісі – адам баласы. Адамшылықты арқау еткен қазақ, адамды бұ дүниеге қонақ деп қабылдаған. «Дүние қарап тұрсам шолақ екен, Адамдар бір-біріне қонақ екен» – деп, оны өлең-жырға да қосып, «құдайы қонақ», «құтты қонақ» дүниетанымдық түсініктері орныққан.

Келетіндігін жария етпей келген қонақ «құдайы қонақ» делінген. Құдайы қонақ сөзін Құдай атымен сайлап келген. Ниетінің түзу, пейілінің кең екендігін танытқан. «Құтты қонақ» болса, біздіңше, иманы – Құдайдан, тілер тілегі босағаны «болсын» деп аттаған қонақ. Ондай қонақ төріне жайғасса, үй ішінде жан, жайлауда малың өседі деп білген. Қазақтың «Құтты қонақ келсе, қой егіз табар» деген мақалы содан қалса керекті.

Қазағымызда қонақ жайын баян етуші – дәстүрлеріміз саналады. Бұ дүние келу мен қайту арасы осы қонақтықтың мәнін жырлайды деуге болатын шығар.

Қонақ келсе, құт келеді деп ізгілікке теңеген. Дүниеге қонақ екендігін білер жан бір- бірін

жат көрмей, кісі арасын сыйластыққа толтырады. Қонақты «құт» деп білетіндердің санаты азайғанын өз заманында жырлап кеткен Махмұт Қашқари «Түрік сөздігі» шығармасында мақал-мәтелдерінің тақырыбы етіп, дархан дала санасына әбден сіңіргенді.

«Қонақ аз отырып, көп сынайды» деген халқымыз, бұ дүниеге бәрі қонақ, пенде бір-бірін кемсітуге, сынауға емес, керісінше мерейін өсіруге хәрекет етпек деген ғұлама Жүсіп Баласағұн «Құт білімі» еңбегінде «қонақты шақыру және бару дәстүрінің мән-жайы» бәйігінде «Кешкенің мен кешпегеннің арасы – бір қонақтық, сол тірлігінің шамасы...» (Құтты білік, 2017б: 324) дегенді.

Қазақ қонақсыз дүние бос дегенді ғұмыр ұстанымы еткен. Олай дейтініміз, көнеден «Құдайдың құтты күні қонақ келеді» деген сөз қалған. Мұндағы «құтты күн» дегенді бірнеше мәнде топшалауға болады. Қазақ әрбір сәттілікке толы күнін «құтты күн» деген. Тағы бір мәні «Құдайдың құтты күні қонақ келеді» дегеннің астарында жаратылыстың үздіксіз екендігі, күн сайын жүздеген, мыңдаған жас сәби дүние есігін ашады дегенді білдірсе керек.

Нәрестенің дүниеге келу құрметіне арнайылап құрбандық шалып, ауыл үлкендеріне шілдехана жасап, қонақ асын тартқан. Баршаға дәм татырған. Дәм татқызбай босаға табалдырығынан ешкімді жібермеген. Бұл қонақтықтың сыйластығы бір төбе болса, бір төбесі әуелгісі ата-бабалар аруақтар разылығына бөлену болса керек.

Шәкәрім Құдайбердіұлы бір өлеңінде былай деп баяндайды:

Мен – бір қонақ, кеттім ғой біраз қонып,
Қайтатұғын қалыпты мезгіл болып.
Осы қонақ қалай деп сынға алмаңыз,
Тәуір деп-ақ айта сал оймен жорып
(Құдайбердіұлы, 1990:30).

Бұл өлең жолдарының мәні мынада: Қазақ қайтқан кісі туралы ауыр сөз айтпаған. Қонаққа жақсы сөз ғана айтылған. Өйткені, Көктен түскен сөз Көкке жетеді. Сыбырлағанды Құдай естиді дейді. Сондықтан қайтқан кісінің ізгі амалдары туралы сөз Аллаға жетеді деп, тірлігіндегі жасаған ізгі амалдарының қайырымы болсын деген ниетпен «Қайырлы болсын!» айтылған.

Оның бір мысалын хәл үстінде жатқан дана Айтолдың мына бір бәйіті жолдары болмақ. Ол былай дейді:

Неге қойдым жұртқа назар салғанды,
Неге сөктім жазығы жоқ жандарды.
Қайырым етсем маңайыма, ендігі,
Ізгіліктің қайтатыны белгілі
(Құтты білік, 2017 с: 146).

Қазақ дәстүрлерінің маңызды тұсы – «Құтты болсын» айту. Біздер бүгінде бұл сөздің байыбына бара бермейміз, оны құттықтау тілегі деп қабылдаймыз. Шынтуайтына келгенде, орыс тіліндегі «Поздравление» мен «Құттықтау» сөздерінің аудармаларының мәні бір-бірін аша бермейді. Олай дейтініміз, «Құттықтаймын» дегеннің түбірінде «Құт» сөзі бар. Және ол өзімен бірге қазақ дәстүрлерінің арнасының антропологиялық, аксиологиялық сарынға толы екендігін білдіреді.

Белгілі ғалымдарымыз Ж.К. Каракозова мен М.Ш. Хасанов «қазақтар адамның өмірін үш өлшемде анықтаған: қалай ол туылды, қалай үйленді және қалай дүниеден озды» дей келе, «әйелдің жүкті болуы мен сәбидің дүниеге келуіндегі үш, жеті және қырық дегендер магиялық сандар. Сәбидің дүниеге келуінің үш күндігін қазақтар «тумақ», жеті күндігін «көбік», ал қырық күндігін «келдік» [Қаракөзова & Хасанов, 2001: 78, 90] деп айтқандығын хабарлайды. Осындағы «келдік» ұғымына мән берсек, шаңыраққа сәби құтының келгендігі хабарланып тұрғандай.

Адам тірлігінің бұл көріністері қазақтың бата-тілектерінен де орын тапқан. Өйткені, киелі бата балаға мәңгі құт және онымен адамшылықтың асыл құндылықтары дариды деп білген. Батаны беруді де алуды да парыз санаған халқымыз ұрпақаралық сабақтастықтың үзілмеуін сақтай білген.

Халқымыз сан ғасырлар бойы «Құт» ерден өріс алады деп санағанымен үйдің құты отанасы да есептеген. Айталық, ертеде қыз бала дүниеге келгенде кіндігін «үйдің құты болсын» деген оймен от басы, ошақ түбіне көмгенін айтуға болады. Міне, сондықтан шаңырақ табалдырығын аттаған жас келін қадамына құт тіленіп, «Қойшының таяғынан, келіннің аяғынан», «Құт болсын!» деп, келіннің аттаған оң аяғына сәби оратылған алтын құрсақты ана атануын қалаған. Сәбидің көптігін тілеген халқымыз ұлтының демографиялық мәселелерін оңтайлы шешкен.

Келесі бір дүниетанымды дәстүр – «тұсаукесер». Тұсаукесердегі ала жіп тағу, оны қию, қаз-қаз басудың өзіндік бір философиясы, наным-сенімінің биіктігіне күмән жоқ. Және бұл

жоралғылар дәстүрдің ең тартымды тұсы десе к те болады. Ала жіп байлау мен оны кесудің символдық мәні көпшілік қауымның танымдық қызғушылығын тудырмай қоймас.

Олжөнінде белгілі ғалым К.Ш. Нұрланованың айтуынша ала жіп жарық пен түнектің, күн мен түннің ғарыштық өзгерісін білдіреді. Бұл жерде мәңгілік шексіз Әлем «сегіздік» бейнесінде. Адамның өмірі сол бейнемен тығыз байланысты өріледі. Тұсау кесу дәстүрі өзімен бірге баланы бұл өмір, әлем қабыл етті деген мағынада түсініледі деп түйіндейді [Нурланова, 1994: 17,18].

Зерттеуші А. Әділбаев «Ала жіпті аттамау» қазақта ешкімге қиянат жасамау, ешкімді ренжітпеу, адал жүріп тұру секілді мағыналарды білдіреді» [Әділбаев, 2018: 49] деп айтады.

Ол жөнінде біздің де түсінігіміз бар. Тұсау-кесердегі «қадамың құтты болсын!» тілегінің мәні тереңде. Ол қазіргі түсініктегі құттықтау емес. Ол тілеу. Ерте заман дүниетанымына сәйкес мал басы молшылығы, тоқшылығы меңзеліп, тоқ ішек ораса, кейін көшпелі өмір ұстанымдарына сай өсіп-өнсін, көгере берсін деп, көк шөпті де қолданған. Сонымен бірге арлы болсын, біреудің ала жібін аттамасын деп арнайылап ала жіп те байлаған.

«Тоқ ішек», «Көк шөп», «Ала жіп» болып эволюциялануы біздің ойымызша, «Құт» түсінігінің семантикалық ығысуына байланысты орын алған болуы мүмкін. «Ала жіп» – бұл жерде шын мұсылманның Алланың ақ жолынан аттамайды деп адамшылық ниеттерімен байланысты болған.

Алла мен адам бірлігі халқымыздың әлім-сақтан келе жатқан құндылығы. Құран Кәрімнің «Ағраф» сүресінің 189-аяты: «Көңілі жылып, жаны жай тапсын деп жұбайын (Хауа ананы) жаратқан Ол (Алла)» деп, ер мен әйелдің жұп болуы Адам ата мен Хауа анадан жалғасып келе жатқан дәстүр екендігін жеткізеді. Сонымен бірге «Ясин» сүресінің 36-аяты: «Жерден өніп-өсетін барлық өсімдіктерді, өздеріңді және сендердің білмейтін нәрселеріңді жұп-жұп қып жаратқан Алла қандай пәк» айтады.

Жаратушы адамның өзін-өзі танып түсінуі үшін, адамды ер және әйел етіп, екі жарты бөліктен құраған. Адамда екі жартыны бір тұтастыққа қосулары абзал. Бір болу деген құт болу демекпіз. Бір болғанға Ұлы Жаратушысы құтын аямайды. Қосылу арқылы ері әйелін, ал әйелі ерін танулары қажет. Қазақ дұрыс айтады. Қыздың бағы ерінде дейді. Қыз бала өз үйінен ұзатылып бара жатқанда ауыл

ақсақалдары «Бағың ашылсын!» деп бата беріп, бағыңмен барған жеріңді бақытты ет деп бата береді. Қыздың бағы, ерінде. Ерінің басына бақ қонуы ол алған жарында. Екі жастың бір болуы олардың бақытқа кенелулері, шаттыққа кенелулері демекпіз. Қазақ екі жасқа беретін басты бата тілегі «Құтты болсын!» айту. Оның мәнісі ақ жолға түскен екі жастың бірлігі бір Алладай болсын деген сенім.

Ақ жол – бұл ақиқаттың, ақтықтың символы іспеттес. Екі жастың бір болуы құт-берекенің, ырыс-несібенің, бақ-дәулеттің молаюымен толығады. Қазақ дұрыс айтады: «бас екеу болмай, мал көбеймейді» деп. Сонда дәулет те, бақта, ырыс та, несібе де екі адамның бір болуынан туындайды. Сондықтан да, қазақ некені қасиет тұтқан.

Шаңырақ табалдырығын аттаған ақ келінге көпшілік қауым «Құттықтау» тілеп, «Құттық» дәстүрін орындаған. Бұл дәстүрдің мәні мынада: Той өтіп, құдалар аттанған соң ауылдың бойжеткендері келіп той иесіне қайырлы болсын айтып, «құттық» сұраған. Қыз-келіншектерге лайықты әшекейлер: сырға, сақина, білезік, т.б. сыйлаған. Мұндағысы қалыңдық жас бойжеткендерге сыйлық сыйлаумен жолының жұғысты болғанын меңзеген.

Отау көтеру дәстүрінде «Құт» концептісі «Жар-жар» түсінігімен тығыз байланысты. Жоғарыда айтып өткеніміздей, Жаратушының ер мен әйелді жұп-жұп қып жаратуының негізі де «жар-жар» түсінігіне ұқсас келеді. Жар-жардың бір бөлігі ер кісі болса, екіншісі – әйел айтылады. Екі жардың бірлігі Құт ұясы жұптыққа арқа сүйейді. Қазіргі түсінікте жанұя деп білеміз.

Атеистік заманда «Жар-жар» мазмұны «символды магиялық», «діни ғұрыптық», сондай-ақ ішінара болса да ислам іздері кездесетіндігі айтылады [История казахской литературы, 1968:136,139]. Кеңестік атеизмнің 1959 жылы жазылған «Жар-жар» жырының мәтінінен кездесетін «Құтты болсын!» сөзін өткізіп жіберуіне қарағанда шамасы құттықтау деп ұғынған болулары керек. Ал, «жар-жар» белгілі бір мазмұндық мағынадан гөрі жыр ырғағы мәнінде түсінілуі ықтимал.

«Жар-жар» жырының мұсылмандық поэтикалық дәстүрде берілуін «Бозжігіт» дастаны мазмұнынан кезіктіруге болады [Ғашық-наме, 1976: 37]. Зерттеуші Б. Әзібаеваның «Бозжігіт» дастанына Дешті Қыпшақ заманындағы оқиғалар арқау болғандығын [Әзібаева, 2009:3] тірек етсек, шамамен IX-XI ғасырлар арасы баяндалған.

Жырдың қысқаша мазмұны мынадай: бір елдің патшасының жалғыз ұлы Бозжігіт өңінен бұрын түсінде Қарашаш есімді қызға ғашық болады. Жұптары бір болуы керек екі жастың ғашықтық тағдырына айлалы жолмен балта шапқан әке өз қолымен қызының бақытына тоқтам жасайды. Алла бұйрығына шүбә келтірген әке жазасы қыз өлімімен аяқталады. Әрине, бұл тағдыр жазмышы. Тірлігінде адам қанша қашқанымен ажалдан құтылмасы анық. Ғашықтық сезімді қорлау Алланы шын сүюден безу дегенге келтіреді. Жырдың жеткізбек болған негізгі идеясы да сол, ер құтын бағамдамаған қоғамда қыз бақытсыз болады. Қыздың бақыты ерінде. Екі жұптың мәңгілікте бір болуы Алла бұйрығы. Ал, сол бұйрықты құп алған Бозжігіт пен Қарашаш еді. Сондықтан да шын мұсылман қауым жұбайлар жұптарының жазылмауын «жар ету», «жар салу», «жариялау» жолымен бір Алладан сұралған демекпіз.

«Жар» сөзінің екі мәрте қайталануы «жар-жар» дегенді құрайтындығын ескерсек, «жар» семасы жаратушы мен оның жаратылысының да түбірін береді. Халқымыз «Алла жар болсын!», «Жаратқан Ие жар болсын!» дегенде қорғаны Алла болсын деп оны бата- тілектеріне қосқан.

«Жар» – Алла эпитеті мәніндегі дүниетанымдық түсінік Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармаларында сөз етіледі. Ол айдан анық етіп, «Менің жарым қыз емес. Хақиқаттың шын нұры. Оны сезер сіз емес, Көзге таса бұл сыры» [Құдайбердіұлы, 2000:293] – деп, «Жар» Алла Нұры сипатында береді. Бұдан шығатын түйін, жұбайлар жырындағы «жар-жар» мәтін ырғағын емес, екі жастың бақытына жар болушы бір Алланың өзі екендігі қолдайды. Алла мен адам бірлігі «Құт» концептісінің түркілік-мұсылмандық дәстүрінің басты метафорасы.

Нәтижелері

Нәтижесінде «Құт» Құдайлық қасиеттілік пен құдіреттің ішкі сакралды сипаты ретінде түсінілді.

«Қасиеттілік» ұғымын зерделей түскен ғалымдарымыз Қ.А. Затов пен С.У. Абжалов «Құт қасиеттіліктің осы дүниедегі көрінісі, М. Элиаде тілімен айтар болсақ, иерофаниясы» [Затов&Абжалов, 2017:140] дейді. Яки, Құт иерофанияның осы дүниедегі көрінісі. Осы дүниедегі көрінісінің өзі неден көрініс табады десек, біздіңше, дәстүрлерімізден дейміз. Оны феноменологиялық, гносеологиялық, онто-

логиялық аспектілерде қарастыра беруге болады. Феноменологиялық аспектіде «Құт» тілеу, қорғау мәнінде түсінеміз. Тілеу, қорғау ертеде Құдай атынан, кейін ата-бабалар әруағы атынан сұрап, мистикалық мәндегі сөз құдіретімен бекітіп отырған. Айталық, «құтты келін» немесе «құтты қадам» дегенде келіннің босаға аттар аяғы құдірет, қасиеттіліктен қорғау тілеген. Сондай мәнде «Құтты қонақ» дегенде айтылған. Артынша осы айтылғандар бойларымызға дарысын, тілеген тілектеріміз орындалынсын, болсын деген мәнде «Құт болсын!», «Құт дарысын!» – деумен ұласқан. Қысқасы, «Құт» тілегеннің жақтасы Құдай деп білген. Мұсылман діні орныққан кезеңдерде де халқымыз «бисмилләсін» осы «Құт» сөзінен бастаған деуге болады.

«Құт» – нәлдік жағдай. Нәл дегенді ішкі тепе-теңдік дейміз. Ертеден бері қазақ халқы жас жұбайларға екі жаққа бірдей, тең болындар деуменен осы тепе-теңдікті меңзеген. Әсіресе, тепе-теңдік жас келінге қаратылып айтылған. Келін келуші, енуші жан. Және ол ең алдымен сол ұяның тепе-теңдігін, ішкі балансын сақтауы тиіс. Солай жасағанда ғана келген қыздың қонған ұясы құтты ұяға айналады деп білген. Бұл тепе-теңдік өздігінен болмайды. Ол ізгілік, құрмет, сыйластыққа негізделеді. Олай болса, «Құт» – адамшылықтың ең биік көрінісі деп айтамыз.

Халқымыздың дәстүрлі дүниетанымында «Құт» ұғымының семантикалық арнасы байытылып, ол елдік, халықтық, дәстүрлік ұстындарымен бірге қайнасты. Туған жері мен елін, тілі мен дінін Құт деп білген халқымыз, әлеуметтік түйіндерді дәстүрлерімізбен, ондағы

«Құт» білімі тұрғысынан шеше білді демекпіз.

Қорытынды және тұжырымдама

Мақаладағы зерттеулерге сүйене отырып мынадай тұжырымдар жасалынды: «Құт» - қазақ халқының дүниетанымының семантикалық дінгегі ретінде дәстүрлеріміздің ішкі әлеміне терең бойлаған; «Құт» қазақ халқының дүниетанымын, сондай-ақ дәстүрлерінің рухани әлемінің негізін құрайды; Ұғыну деңгейлері тұрғысынан «Құт» субстантивінің танымдық ерекшелігі пайымдалынды; дәстүрлерімізде «Құт» Құдайлық құдірет пен қасиеттілік метафорасы ретінде ұғынылды; семантикалық аспектіде «Құт» ұғымының дәстүрлеріміздегі идеялық көріністерін зерделенді.

Әдебиеттер

- Назарбаев Н., (2017) Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. [Elektronnyy resurs] // https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy (Қаралған күні: 25.12.2020).
- Рақимжанова С.К. (2020) Дәстүр – философиялық мәселе. [Мәтін]: 6D020100 – филос.докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалынған диссертация. – Нұр-Сұлтан. – 123 б.
- Нысанбаев Ә.Н. (2002) Қазақ философиясының бүгінгі мен ертеңі // Қазақ әдебиеті. – №5. 4–5 бб.
- Валиханов Ч. (1986) Избранные произведения. Вступ. статья А.Х. Маргулана. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука». – 413 с.
- Шаханова Н. (1998) Мир традиционной культуры казахов. – Алматы: «Казakhstan». – 120 с.
- Ғабитханұлы Қ. (2006) Қазақ мифологиясының тілдік көрінісі. – Алматы: «Арыс». – 168 б.
- Байтенова Н.Ж., Дүйсенбаева А.К. (2013) Қазақстандағы исламға дейінгі наным-сенімдердің ұлт дүниетанымындағы көріністері // ҚазҰУ хабаршысы. Философия сериясы. Мәдениеттану сериясы. Саясаттану сериясы. – №3 (44). – 43-50 бб.
- Садри Максуди Арсал. (2002) Тюркская история и право / Перевод с турецкого языка Рафаэля Мухамметдинова. – Казань: Изд-во «Фэн». – 412 с.
- Древнетюркский словарь. (1969) // В.М. Наделяев. – Ленинград: «Наука». – 674 с.
- Нұрмұратов С. (2016) Қазақ халқының рухани құндылықтары: тарих және қазіргі заман // Адам әлемі. – №3 (69). – 87-94 бб.
- Schaab G.L, (2009) Sacred symbol as theological text. The Heythrop Journal, –Vol. 50. – P. 58-73. // <https://doi.org/10.1111/j.1468-2265.2008.00431.x>
- Paul Avis, (1999) God and Creative Imagination. Metaphora, symbol and myth in religion and theology. – P. 208.
- Nuryшева G., Amrebayeva Z., Amrebayev A. (2020) The Kazakh Ethical Tradition and Anti-Nuclear Ethics. In: Bombaerts G., Jenkins K., Sanusi Y., Guoyu W. (eds) Energy Justice Across Borders. Springer, Cham. – pp 69-87. https://doi.org/10.1007/978-3-030-24021-9_4
- Баласағұн Ж. (2007) Құтты білік // Ауд. А. Егеубаев. Т.5. – Алматы: Таймас. – 536 б.
- Қоңыратбаев Ә. (2004) Көп томдық шығармалар жинағы. Фольклортану мәселесі. Т.1. – Алматы. – 476 б.
- Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) (2014) Қазақ философиясының қалыптасуы: ежелгі түркілік дәуір / Жалпы ред. басқ. З.К. Шәукенова, С.Е. Нұрмұратов. – Алматы: ҚР ҒҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, – 391 б.
- Есім F. (2013) Тұлғалар – қаламгерлер. – Астана: Фолиант. – 420 б.
- Сайранұлы С. (2014) Қорқыт өлімнен қашқан жоқ! <https://islam.kz/kk/articles/islam-jane-tulga/qorqyt-olimmen-qashqan-joq-330/>
- Қалқаманұлы Б. (1993) Ай, Абылай!: толғаулар. – Алматы. – 96 б.
- Құдайбердіұлы Ш. (1990) Өлеңдері мен поэмалары // Құраст. Х. Сүйіншілиев. – Алматы: Рауан. – 208 б.
- Каракозова Ж., Хасанов М. (2001) Космос казахской культуры. – Алматы: ТОО «Эверо». – 104 с.
- Нурланова К. (1994) Человек и мир: казахская национальная идея. – Алматы: Қаржы-қаражат. – 48 с.
- Әділбаев А.Ш. (2018) Қазақ салт-дәстүр едет-ғұрыптарының ислам шариғатымен үйлесімі: монография. – Астана: «Рухани құндылықтарды қолдау қоры» корпоративтік қоры: монография. – 2 т. – 170 б.
- Әзібаева Б.У. (2009) «Бозжігіт» жыры: текстологиялық зерттеу қорытындылары. Әдебиеттану және фольклортану // ҚР ҰҒА хабаршысы, Филология сериясы, №3. – 3-10 бб.
- История казахской литературы. [Мәтін]: В 3-х томах. Казахской фольклор / Под ред. Н.С. Смирновой. – Алма-ата: Издательство «Наука», 1968. – Т.1. – 454 с.
- Ғашық-наме (1976) // Шығыс хикаяларының желісіне құрылған қазақ дастандары. – Алматы: «Жазушы». – 472 б.
- Құдайбердіұлы Ш. Иманым. (2000) [Мәтін] / Құраст.: Б. Байғалиев, Е. Қасейінұлы. – Алматы: Арыс. – 321 б.
- Затов Қ.А., Абжалов С.У. (2017) Діндегі қасиеттілік ұғымы // ҚазҰУ Хабаршысы. Философия сериясы. Мәдениеттану сериясы. Саясаттану сериясы. – №1 (59). – 135-141 бб.

References

- Nazarbaev N, 2017. Bolaşaqqa bağdar: ruhani jaңғыru. [Elektronnyy resurs] // https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy (Qaralğan küni: 25.12.2020). [Nazarbaev N. Course to the future: spiritual perfection. [Digital]]
- Rakimjanova S.K. 2020. Dästätür – filosofiyalıq mäsele. [Mätin]: 6D020100 – filos.doktory (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалынған диссертация. – Nür-Sülтан, -123 b. [Rakimjanova S.K. 2020. Tradition-philosophical question. Text: 6d020100 – PhD. Nur Sultan, 123 p.]
- Nysanbaev Ä.N. Qazaq filosofiyasynyn бүgini men erтеңi // Qazaq ädebieti. – 2002. – № 5. 4–5 bb. [Nysanbaev A.N. Present and future of Kazakh philosophy // Kazakh literature. – 2002. – № 5. Pp. 4-5.]
- Valihanov Ch. 1986. Izbrannyye proizvedeniya. Vstup. statya A.H. Margulana. M., Glavnaya redakciya vostochnoi literatury izdatelstvo «Nauka», - 413 s. [Valikhanov C. 1986. Selected works. Introd. article by A.H. Margulan. M., Main Edition of Eastern Literature Publishing House “Science”, – 413 p.]
- Şahanova N. 1998. Mir tradisionnoi kultury kazahov. – Almaty: «Kazahstan», - 120s. [Shahanova N. 1998. The world of traditional Kazakh culture. Almaty -: Kazakhstan, - 120 p.]

- Ğabithanūly Q. 2006. Qazaq mifologiyasynūy tildik kōrinisi. -Almaty: «Arys», -168 b. [Gabitkhanuly K. 2006. Language image of Kazakh mythology. Almaty: “Aris,” 168 p.]
- Baitenova N.J., Dūisenbaeva A.K. Qazaqstandağy islamğa deiingi nanyim-senimderdiñ ūlt dūnietanymyndağy kōrinisteri // QazŪU habarşysy. Filosofiya serişysy. Mādeniettanu serişysy. Saıasattanu serişysy. -2013. -№3 (44). -43-50 bb. [Baitenova N.Y., Duysenbayeva A.K. Manifestation of pre-Islamic beliefs in Kazakhstan in the popular worldview / Bulletin of KazNU. Philosophy. Cultural studies. Political science. -2013. -№3 (44). – pp. 43-50]
- Sadri Maksudi Arsal. 2002. Turkskaia istoria i pravo. Perevod s tureskogo ıazyka Rafaela Muhammetdinova. – Kazan: İzd-vo «Fen». -412 s. [Sadri Maxudi Arsal. 2002. Turkic history and law. Translated from Turkish by Rafael Muhammetdinov. Kazan: Fen. – 412 p.]
- Drevneturkskii slovar. 1969. // V.M. Nadelıev.İzd. «Nauka». -Leningrad. -674 s. [Ancient Turkic Dictionary. 1969. “Science.” Leningrad. – 674 p.]
- Nūrmūratov S. Qazaq halqynūy ruhani qūndylyqtary: tarih jāne qazirgi zaman // Adam ālemi. -2016. -№3 (69). – 87-94 bb. [Nurmuratov S. Spiritual values of the Kazakh people: history and modernity / Adam alemi. -2016. -№3 (69). – pp. 87-94.]
- Schaab G.L, 2009. Sacred symbol as theological text. The Heythrop Journal, – 2009. –Vol. 50. – P. 58-73. // <https://doi.org/10.1111/j.1468-2265.2008.00431.x>
- Paul Avis,1999. God and Creative Imagination. Metaphora,symbol and myth in religion and theology. -P.208.
- Nuryшева G., Amrebayeva Z., Amrebayev A. 2020. The Kazakh Ethical Tradition and Anti – Nuclear Ethics. In: Bombaerts G., Jenkins K., Sanusi Y., Guoyu W. (eds) Energy Justice Across Borders. Springer, Cham. -pp 69-87. https://doi.org/10.1007/978-3-030-24021-9_4
- Balasağūn J. Qūtty bilik. //Aud.A.Egeubayev.T.5. -Almaty: Taimas, 2007. -536 b. [Balasagun J. Kutty bilik. Trans. A. Egeubayev.V. 5. Almaty: Taimas, 2007.-536 p.]
- Qoñyratbaev. Ā. 2004. Kōp tomdyq syğarmalar jinağy.Folklorıtanu māselesi.T.1. -Almaty.-476b. [Konratbayev. A. 2004. Complete works. The problem of folklore. V. 1. – Almaty.- 476 p.]
- Qazaq filosofiyasy tarihy (ejelgi dāuirden qazirgi zamanğa deiin) Qazaq filosofiyasynūy qalyptasuy: ejelgi tūrkilik dāuir / Z.K.Şaukenova jāne S.E.Nūrmūratovtyñ jalpy redaksiyasymen. –Almaty: QR BGM ĞK Filosofiya, saıasattanu jāne dintanu instituty, 2014. -391 b. [The history of Kazakh philosophy (from ancient times to the present) the formation of Kazakh philosophy: the ancient Turkic epoch / under the general editorship of S.K. Shaukenova and S.E. Nurmuratov. – Almaty: Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the SC MES RK, 2014. – 391 p.]
- Esim. Ğ. 2013. Tūlgalar – qalamgerler. –Astana: Floriant. – 420 b. [Essim G. 2013. Face-writers. – Astana: Floriant. – 420 p.]
- Sairanūly S. 2014. Qorqyt ōlimnen qashqan joq!. <https://islam.kz/kk/articles/islam-jane-tulga/qorqyt-olimnen-qashqan-joq-330/> [Sairanūly S. 2014. Korkyt did not run away from death! <https://islam.kz/kk/articles/islam-jane-tulga/qorqyt-olimnen-qashqan-joq-330/>]
- Qalqamanūly B. Ai, Abylai!: tołğaular. – Almaty, 1993. -96 b. [Qalqamanūly B. Ai, Abylai!: excitements. – Almaty, 1993. -96 p.]
- Qūdaiberdiūly Ş. Ōleñderi men poemalary. //Qūrast.H.Sūiınşāliev - Almaty: Rauan, 1990.- 208 b. [Kudaiberdyuly S. Poems. / Red. H. Syunshaliev Almaty: Rauan, 1990. – 208 p.]
- Karakozova J., Hasanov M. Kosmos kazahskoi kultury. - Almaty: TOO «Evero», 2001.-104 s. [Karakozova J., Hassanov M. Cosmos of Kazakh culture. - Almaty: Evero LLD, 2001.-104 p.]
- Nurlanova K. Chelovek i mir: kazahskaya nasionalnaya ideya. - Almaty: Qarjy-qarajat, 1994. -48 s. [Nurlanova K. Man and the World: Kazakh National Idea. - Almaty: Qarjy-qarajat, 1994. -48 p.]
- Ādilbaev A.Ş. Qazaq salt-dāstūrg ādet –ğūryptarynūy islam şariğatymen ūilesimi. Monografiya, - Astana: «Ruhani qūndylyqtardy qoldau qory» korporativtik qory, «Qazaqstandyq islamtanu mektebin damytuğa qatysty zertteu jūmystaryn jūrgizu» taqyryby boıynşa grant aısynda jaryq kōrgen monografiyanūy 2 tomu, 2018. -170 b. [Adilbayev A. S. combination of Kazakh customs and traditions with Islamic Sharia. Monograph, Astana: Corporate Foundation “Foundation for the Support of Spiritual Values,” 2 volumes of monographs published as part of a grant on “Conducting research work on the development of the Kazakhstan School of Islamic Studies,” 2018. -170 p.]
- Āzibaeva B.U. «Bozjigit» jury: tekstologiyalyq zertteu qorytyndylary. Ādebiettanu jāne folklorıtanu. QR ŪĞA habarşysy, Filologiya serişysy, №3. 2009. -3-10 bb. [Azibayeva B. U. Poem “Bozhhigit”: the results of textological research. Literary studies and folklore. Herald of the Nan RK, Series of Philology, No. 2009. – pp. 3-10]
- İstoriya kazahskoi literatury. [Mātin]: V 3-h tomah. Kazahskoi folklor. //Pod red. N.S.Smirnovoi. - Alma-ata: İzdatelstvo «Nauka», 1968. -T.1. – 454 s. [History of Kazakh literature. “Text: In three volumes. Kazakh folklore. Edited by N.S. Smirnova. Alma-Ata -: Science Publishing House, 1968. T.1. – 454 p.]
- Ğaşyq-name. // Şyğys hikāylarynūy jelisine qūrylğan qazaq dastandary. - Almaty: «Jazuşy», 1976. – 472 b. [Gashyk-name. // Kazakh sagas created in the network of oriental stories. Alma-Ata: «Jazuşy», 1976. – 472 p.]
- Qūdaiberdiūly Ş. İmanym. [Mātin]. Qūrast.: B.Baiğaliev, E.Qaseinūly. - Almaty: Arys, 2000. – 321 b. [Qūdaiberdiūly Ş. Belief. “Text.” Edited by B. Baigaliev, E. Kaseinuly. Almaty: Arys, 2000. – 321 p.]
- Zatov Q.A.,Abjalov S.U. Dindegı qasiettelik ūğymy. QazŪU Habarşysy. Filosofiya serişysy. Mādeniettanu serişysy. Saıasattanu serişysy. -2017. -№1 (59). -135-141 bb. [Zatov K.A., Abjalov S.U. Notion of holiness in religion. Bulletin of KazNU. Philosophy. Cultural studies. Political science. -2017. -№1 (59). – pp. 135-141.]